

ЮЦЕВИЧ

Павло

здобувач наукового ступеню
Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені
Т. Г. Шевченка

pavlo.yutsevych@gmail.com

orcid.org/0000-0002-3461-9165

(м. Чернігів, Україна)

**УЧАСТЬ О. Ф. ЛІНДФОРСА У РОБОТІ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО
ВІДДІЛУ ІМПЕРАТОРСЬКОГО РОСІЙСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО
ТОВАРИСТВА**

У статті досліджується робота у складі Південно-Західного відділу Імператорського Російського географічного товариства одного з провідних лібералів-конституціоналістів Російської імперії Олександра Федоровича Ліндфорса (1837–1890). Подібна тема не ставала предметом дослідження науковців, адже навіть сама особистість О. Ф. Ліндфорса детально досліджувалася виключно О. Я. Рахном та П. О. Юцевичем. Натомість робота товариства у Києві, де активно діяв О. Ф. Ліндфорс, представлена доволі повно, особливо у найбільш масштабному проєкті – одноденному переписі міста 2 березня 1874 р. Метою даної статті є дослідження участі О. Ф. Ліндфорса в діяльності Південно-Західного відділу Імператорського Російського географічного товариства, визначення причин входження його до складу організації та наслідків внеску в її роботу. Основними методами дослідження були історико-генетичний, ретроспективний, а також критичного аналізу. Науковою новизною виявилось з'ясування ролі О. Ф. Ліндфорса у діяльності товариства, а також виявлення адреси його помешкання у Києві. У ході дослідження ми дійшли висновків, що головною причиною приєднання О. Ф. Ліндфорса до діяльності організації було зацікавлення роботою товариства його сестер, а також близьких знайомих, наприклад, О. О. Русова. Другорядною причиною ми змогли визначити саму діяльнісну натуру О. Ф. Ліндфорса та його бажання працювати на користь

суспільства. Як ми з'ясували, він приймав активну діяльність не тільки під час проведення одноденного перепису Києва, але і під час розробки його плану. У період підготовки та самого проведення перепису, О. Ф. Ліндфорс як член наглядового комітету відповідав разом з Г. Г. Цвітковським за Куренівський квартал м. Києва. Він консультував всіх зацікавлених у переписі осіб щоденно з 10:00 до 12:00 (окрім неділі) на Фундуклеївській вулиці у будинку Марковських. Також нами було встановлено, що останнім засіданням, яке відвідав О. Ф. Ліндфорс, були збори учасників товариства 5 червня 1874 р. Подальша участь видатного земця у даній організації не фіксувалася.

Ключові слова: О. Ліндфорс, Південно-Західний відділ Імператорського Російського географічного товариства, перепис, Київ, Фундуклеївська вулиця.

PARTICIPATION OF A. LINDFORS IN THE WORK OF THE SOUTH-WEST DEPARTMENT OF THE IMPERIAL RUSSIAN GEOGRAPHICAL SOCIETY

The article examines the work of one of the leading liberals-constitutionalists of the Russian Empire Alexander Lindfors (1837–1890) as a member of the South-Western Department of the Imperial Russian Geographical Society. Such a topic was not the subject of research by scientists, because even the personality of A. Lindfors was studied in detail exclusively by O. Rakhno and P. Yutsevych. Instead, the work of the Geographical Society in Kyiv, where A. Lindfors was active, is presented quite fully, especially in the largest project - a one-day census of the city on March 2, 1874. The purpose of this article is to study the participation of A. Lindfors in the South-West Department of the Imperial Russian Geographical Society, to determine the reasons for his membership in the organization and the consequences of his contribution to its work. The main research methods were historical-genetic, retrospective, and critical analysis. The scientific novelty was to find out the role of A. Lindfors in the activities of the Society, as well as to identify the address of his apartment in Kyiv. In the course of the research we came to the conclusion that the main reason for A. Lindfors's joining the organization was the interest in the work of the Society of his sisters, as well as close acquaintances, for example, A. Rusov. A secondary reason we were able to determine the nature of A. Lindfors and his desire to work for people. As we found out, he was active not only during the one-day census of Kyiv, but also during the development of its plan. During the preparation and conduct of the census, A. Lindfors as a member of the supervisory committee was responsible together with G. Tsvitkovsky for the Kurenivsky quarter of Kyiv. He consulted all those interested in the census daily from 10:00 to 12:00 (except Sunday) on Fundukleivska Street in the Markovsky house. We also found that the last meeting attended by A. Lindfors was a meeting of members of the Society on June 5, 1874. Further participation of a prominent Zemstvo leader in this organization was not recorded.

Key words: A. Lindfors, South-Western Department of the Imperial Russian Geographical Society, census, Kyiv, Fundukleivska Street.

Постановка проблеми. Олександр Федорович Ліндфорс (1837–1890) відомий першочергово своєю діяльністю у юридичній та земській сферах. Його безсумнівно відносять до плеяди видатних громадсько-політичних діячів Городнянщини, що на Півночі сучасної Чернігівської області [1]. Натомість його участь у засіданнях та дослідженнях Південно-Західного відділу Імператорського Російського географічного товариства (далі – Відділ) залишалася поза увагою наукової громадськості до наших днів.

Діяльність вищезгаданого товариства на ниві історичних, лінгвістичних, етнографічних та, що найголовніше, статистичних досліджень важко переоцінити. Якщо роботу та здобутки організації вже було піддано детальному аналізу, починаючи з дореволюційного періоду, то висвітлення ролі окремих особистостей в якості членів Відділу набуває популярності лише у часи незалежності України. Вимоги нових підходів у вітчизняній біографістиці щодо висвітлення ролі тих чи інших осіб в діяльності організацій породжують потребу появи нових досліджень, до кола яких повинна входити і пропонована тут студія.

Враховуючи значну лакуну в дослідженнях Відділу, а саме вивченню участі в ньому О. Ф. Ліндфорса, та також ролі організації в українофільській діяльності, актуальність роботи досягає необхідного рівня для здійснення подальшої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, роль особи О. Ф. Ліндфорса в діяльності організації не піддавалася детальному аналізу, тому можна сміливо фіксувати відсутність спеціалізованих досліджень з цієї проблеми. Хоч О. Ф. Ліндфорс фігурував в історичній літературі як один із засновників ліберального конституційного руху в земському середовищі, навіть подібна його діяльність не здобула широкого висвітлення дослідниками окресленої проблематики. Все, чим може оперувати дослідник участі О. Ф. Ліндфорса у діяльності Відділу, зосереджено першочергово у джерелах та обмеженому колі біографічних розвідок. З-поміж останніх можна згадати

роботу О. Я. Рахна, яка побачила світ тільки у 2010 р. [5]. У своєму дослідженні автор відзначив лише кілька деталей щодо причетності О. Ф. Ліндфорса до становлення Відділу. Першочергово, дослідник відзначав передачу організації кількох історичних предметів з родини Ліндфорсів, а також факт участі досліджуваної особи в одноденному статистичному переписі мешканців Києва, що відбувся 2 березня 1874 р. [5, с. 145]. Іншими словами, жодного аналізу діяльності О. Ф. Ліндфорса в якості члена Відділу проведено не було через абсолютно іншу мету розвідки О. Я. Рахна.

Дослідження формування особистості О. Ф. Ліндфорса було здійснене у біографічній розвідці П. О. Юцевича 2020 р. [8]. Розглянуті впливи різних факторів на його особу дозволяють проаналізувати більш повно причини його доєднання до учасників роботи Відділу. Проте, безпосередньо його діяльність як члена Відділу у даному дослідженні не піднімалася.

Однак, якщо звернутися до історіографії роботи самого Відділу в м. Києві, особливо щодо найбільш відомого проекту товариства, в якому брав участь О. Ф. Ліндфорс, можемо зафіксувати значну кількість наукових публікацій. Мова йде про одноденний перепис Києва, дослідженню якого присвятили свої роботи А. Бурелюк [2], В. Милько [7], П. Пустоход [8], Ю. Хорунжий [11] та ін.

Окремо варто згадати важливі для нашого дослідження публікації журналів засідань Відділу від 23 вересня 1873 р. та 25 березня 1874 р., які були вміщені у збірниках так званих «Записок» товариства відповідно за 1874 [4] та 1875 рр. [5].

Отже, **метою даної статті** є дослідження участі О. Ф. Ліндфорса в діяльності Південно-Західного відділу Імператорського Російського географічного товариства, визначення причин входження його до складу організації та наслідків внеску в її роботу.

Для виконання поставленої мети передбачено наступні **завдання**:

- визначити причини входження О. Ф. Ліндфорса до складу Відділу;
- дослідити участь у діяльності організації;
- висвітлити внесок, який здійснив О. Ф. Ліндфорс у проектах Відділу.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння причин долучення О. Ф. Ліндфорса до діяльності Південно-Західного відділу Імператорського географічного товариства у м. Києві потрібно перш за все розглянути умови в яких виникло подібне об'єднання інтелігенції.

Діяльність Київської громади у 60–70-ті рр. XIX ст., члени якої одночасно були активними діячами Відділу, являє собою вагомий внесок до історії розвитку українського національного руху. Неможливість відкритої культурно-громадської діяльності після Валусівського циркуляра 1863 р. змушувала діячів українського національного руху вдаватися до використання легальних органів та інституцій, в межах яких можливе подальше продовження культурної діяльності на українському ґрунті. Науковий характер майбутнього центру українського руху обумовлювався, по-перше, складом його учасників, серед яких переважали викладачі й випускники, студенти університетів, вчителі гімназій, творча інтелігенція, а по-друге, традиціями створення й діяльності в Києві численних наукових товариств. Зокрема, діяльність «Комісії для статистичного і природничо-історичного опису губерній Київської учбової округи» (1851–1864 рр.), яка знаходилася при Київському університеті; проведення з подачі К. Кесслера у Києві двох з'їздів дослідників природи (1861, 1862 рр.); здійснення за дорученням Російського Географічного і Вільного економічного товариств Ю. Янсоном дослідження стану розвитку у краї хлібної торгівлі (1868 р.); організована Російським Географічним Товариством експедиція (1869–1870 рр.) в Україну під керівництвом П. П. Чубинського, результатом якої були «Труды этнографическо-статистической экспедиции в западноруссий край» (7 томів). Апогеєм вирішення цієї проблеми виявилось заснування у Києві у лютому 1873 р. Відділу Російського Географічного Товариства. Відділ офіційно був відкритий для 5 губерній: Київщини, Волині, Поділля, Полтавщини і Чернігівщини. Його фактичним організатором, на зразок вже існуючих тоді його провінційних відділів Російського Географічного Товариства: Кавказького, Сибірського, Оренбурзького та Північно-Західного, – був П. П. Чубинський.

З 1873 р. до початку 1875 р. президія Відділу складалася з Г. П. Галагана (голова) і його заступника В. В. Борисова, керуючого справами П. П. Чубинського, О. О. Русова й О. Д. Антеповича. А з початку 1875 р. і до закриття (липень 1876 р.) – з В. Б. Антоновича (голова), П. П. Чубинського, О. Д. Антеповича. Кількість членів Відділу збільшувалась швидкими темпами. Так, 6 березня 1873 р. дійсних членів нараховувалось 50 осіб, на червень 1873 р. – 76 членів, то вже на кінець 1873 р. до складу Відділу входило 102 члени. Загальна кількість членів у 1875 р. нараховувала 148 чоловік. У 1876 р. особовий склад Відділу збільшився вже до 192.

Відповідно до затвердженого у листопаді 1872 р. «Положения о Юго-Западном Отделе Императорского Русского Географического Общества, Высочайше утвержденного в 10 день ноября 1872 г. с выпиской соответствующих параграфов Устава Императорского Русского Общества, относящихся к Юго-Западному Отделу», метою Відділу було збирання, обробка та поширення в Росії географічних, етнографічних і статистичних відомостей про Росію, а також розповсюдження матеріалів про Росію в інших країнах. До кола занять Відділу відносились такі предмети: географія математична, географія фізична, етнографія, статистика.

Тепер, по суті, можемо перейти до викладу матеріалу стосовно об'єкта нашого дослідження. Вперше на засіданнях Південно-Західного відділу товариства прізвище О. Ф. Ліндфорса було згадано 23 вересня 1873 р.: «слушали отчет и. д. правителя дел Отдела А. А. Русова о предметах, пожертвованных в музей, а именно: от Д. Чл. С. И. Алферьева 1 предмет [...], г-жи М. Ф. Ліндфорс – 3, г-жи С. Ф. Линдфорс – 4, А. Ф. Линдфорс – 2» [4, с. 33]. Далі по тексту журналу було уточнено, що саме було отримано від Ліндфорсів на красназнавчий музей у Києві: «От помещиц девиц Линдфорс:

а) Таковое же описание представленных ими в Музей предметов, с цифровыми указаниями стоимости их, рассказами о способе приготовления материалов, самого шитья и т.д.

б) Сборник песен (30), дум исторических (3), сказок, поверий и пословиц, записанных летом настоящего года в с. Алешня Городнянского уезда.

с) Краткое статистическое, этнографическое и экономическое описание села Алешни, составленное на основании данных, собранных летом нынешнего года по плану, данному в программах Отдела» [4, с. 38].

Відповідно до вищенаведеного тексту О. Ф. Ліндфорс навряд чи приймав участь у засіданні особисто. Тим паче, що дійсним членом товариства він став значно пізніше. Про це зустрічаємо інформацію у журналі засідання від 18 листопада 1873 р.: «В этом же собрании избраны в действительные члены Отдела: А. Ф. Линдфорс, А. И. Михалевич, Н. И. Троцкий, А. Т. Белоусов, П. Я. Армашевский» [4, с. 64]. Тут варто одразу зауважити про те, що на цьому ж засіданні під головуванням В. В. Борисова з-поміж дійсних членів Південно-Західного відділу Імператорського географічного товариства були присутні: В. Б. Антонович, Ф. К. Вовк, М. П. Драгоманов, І. І. Житецький, С. В. Завойко, Л. В. Ільницький, О. В. Клосовський, П. А. Косач, В. В. Кочубей, М. М. Левченко, П. К. Любимов, О. В. Михайлов, К. П. Михальчук, І. П. Новицький, О. О. Русов, К. М. Феофілактов, Г. Г. Цвітковський та П. П. Чубинський [4, с. 61]. З цього переліку прізвищ ми вже можемо аналізувати коло знайомств О. Ф. Ліндфорса. Так само підкреслимо про підтвердження особистого знайомства об'єкта нашого дослідження з М. П. Драгомановим, що відіграє важливу роль у наших подальших дослідженнях.

Причиною відвідин О. Ф. Ліндфорсом засідання товариства 18 листопада 1873 р. скоріш за все став факт передачі до краєзнавчого музею нових надходжень від його сестер – Марії та Софії. Про це свідчить «доклад Д. Чл. А. А. Русова о пожертвовании в Отдел помещицами девицами Софиею и Мариною Линдфорс 6-ти листов с 23-мя рисунками узоров, какие употребляются в деревнях Александровке и Алешне Городнянского у. Черниговской губ. Из этих узоров 9 больших служат для обшивки краев рушников, а остальные для вышивок на хустках и на мужеских и женских сорочках. В этом, собранном в

течении прошлого лета, этнографическом материале девиц Линдфорс заключается 74 основных фигуры, дающие по сочетанию более сложные узоры и изображающие то разного рода цветы или звезды (зірки), то животных (півники), то целые большие постройки (церкви), то просто разные геометрические фигуры (кривулі) и т.п. Альбом жертвователей снабжен народными названиями той или другой формы основных изображений. При этом докладчик, в виду полезности изучения форм, в каких проявляется художественно-изобразительное творчество народа, предложил, для ознакомления публики и для привлечения новых пожертвований такого же рода, печатать в «Записках» Отдела настоящие узоры; по его мнению не лишне было бы озаботиться и собранием форм изображений на крашанках, или писанках, которые служат предметом изобретательности наших сельских хозяек в течение великого поста и которые, вместе с формами вышивок, напоминают собою те украшения прописных букв, какие попадаются в красных строках наших пергаментных рукописей, начиная от сборника Святослава, Остромирова и Мстиславова Евангелия. Много аналогического можно находить также в узорах миниатюр старых чешских рукописей, хранящихся в Пражском музее. Сравнение палеографических миниатюр старых хартий с рисунками и фигурами, какие до настоящего времени употребляются в народе, много может принести пользы как этнографии – с одной стороны, так и истории этой отрасли нашего искусства, развивавшегося под византийским влиянием; только для подобного сравнения нужно пока заготовлять материал и делать достоянием читающей публики» [4, с. 66–67].

Тоді ж члени товариства постановили: «Выразить от имени Отдела благодарность девицам Линдфорс за сделанное ими пожертвование, которое причислить к предметам музея. Для составления же программы для собирания материалов по народной орнаментике образовать комиссию из членов Отдела: Ф. К. Волкова, М. П. Драгоманова, А. А. Русова и М. М. Левченка» [4, с. 67].

На тому ж засіданні О. Ф. Ліндфорс надав згоду увійти до наглядового комітету щодо проведення одноденного статистичного перепису мешканців

м. Києва, що його було назначено на 2 березня 1874 р. [4, с. 64]. До цього комітету входили також вже такі відомі особистості як: В. Б. Антонович, Ф. К. Вовк, М. П. Драгоманов, К. М. Жук, М. О. Константинович, О. О. Русов, М. В. Лисенко, М. П. Старицький, П. П. Чубинський та інші [4, с. 64].

Обов'язки членів наглядового комітету полягали у наступному: а) вони в проміжку часу від рознесення бланкових аркушів по будинкам і до дня перепису давали пояснення по предмету виконання роботи всім особам, котрі до них звертались з цією метою; б) вони, за допомоги поліцейських начальників, розподіляли, по числу будинків та квартир, що у них знаходились, бланкові аркуші для перепису та відповідні настанови; с) вони керували діями своїх регістраторів та взагалі спостерігали за правильністю й успішністю проведення перепису [6, с. XXX].

Члени наглядового комітету розподіляли між собою регістраторів з осіб, що виявили бажання прийняти на себе ці обов'язки безоплатно [6, с. XXX]. Це було пов'язано з тим, що у переписі населення, що розпочався о 18-й годині 2 березня 1874 р. і був завершений до 24-ої години, взяли участь до 450 реєстраторів (з них 2/3 студенти) та більше 600 поліцейських. Протягом двох наступних днів реєстратори дублювали отримані відомості на спеціальні картки, що дало змогу досить швидко опрацювати результати [1]. Головну організаційну роль у цій роботі зіграли В. Л. Беренштам, С. В. Завойко, М. І. Зібер, І. П. Новицький, П. П. Чубинський та, звичайно, О. Ф. Ліндфорс [7, с. 89].

Головним підсумком перепису стала інформація про чисельність населення м. Києва – 127251 осіб. Серед них чоловіків – 71847, жінок – 55404. Найбільш заселеними виявилися 2-й квартал Печерської частини міста (10719 осіб) та Лук'янівський квартал (9806 осіб) [6, с. 3].

У період підготовки та самого проведення перепису, О. Ф. Ліндфорс як член наглядового комітету відповідав разом з Г. Г. Цвітковський за Куренівський квартал м. Києва. Він консультував всіх зацікавлених у переписі осіб щоденно з 10:00 до 12:00 (окрім неділі) на Фундуклеївській вулиці у

будинку Марковських, де скоріше за все і мешкав [6, с. L]. Будинок належав Леонтію, Івану та Платону Марковським [6, с. 30] – це майже вся інформація, якою ми володіємо достовірно. З високою долею ймовірності, мова йде про збережений донині будинок №23 по вул. Богдана Хмельницького (колишній Фундуклеївській), адже, як відомо, саме в ньому дві сестри О. Ф. Ліндфорса утримували протягом 1871–1874 рр. елементарну школу для дітей молодшого віку [10].

О. Ф. Ліндфорс, хоч і не став постійним відвідувачем засідань товариства, але прийняв діяльнішу участь у проведенні означеного одноденного перепису. Про це свідчить, зокрема, журнал засідань товариства від 25 березня 1874 р., коли дійсні члени заслухали «доклад П. П. Чубинского о части выработанных комиссиею из гг. членов Отдела Н. И. Зибера, А. Ф. Линдфорса, В. Л. Беренштама, С. В. Завойко и П. П. Чубинского форм таблиц для разработки данных, полученных путем переписи, а именно: для данных о числе жителей по месту рождения, о возрастном и половом составе населения, о гражданском состоянии, о распределении жителей по языкам, вероисповеданию, грамотности, образованию и сословиям» [5, с. 9–10].

Ці таблиці були зрештою затверджені Відділом товариства. На відміну від розробок матеріалів інших переписів, що були проведені до того часу в Російській імперії, перепис мешканців Києва 1874 р. залучив новаторство: комбінацію однієї категорії даних в таблицях з даними інших категорій. Так, наприклад, дані про цивільний стан комбінувалися з віковим станом, дані по релігії – з даними по цивільному стану і з даними щодо мови; дані по грамотності – з даними щодо віку і віросповідання, дані щодо станової приналежності – з даними по грамотності, мові та віросповіданню, тощо. Крім того, дані по грамотності та становій приналежності показувалися окремо для киян та «не-киян» [5, с. 10].

Більше того, О. Ф. Ліндфорс долучився до створення плану розробки перепису [6, с. XXV].

О. Ф. Ліндфорс відвідав засідання Відділу товариства ще раз вже 5 червня 1874 р. [6, с. 13]. Причиною особистого візиту цілком могла слугувати нова доповідь правителя справ Відділу П. П. Чубинського «о выработанных особою коммисией формах таблиц для разработки полученных путем переписи данных о занятиях жителей, о квартирах и домах» [6, с. 18]. У будь-якому випадку, О. Ф. Ліндфорс не приймав означеного числа настільки активної участі у засіданні, щоб вона була занотована до журналу.

Як відомо з подальших журналів засідань Відділу товариства О. Ф. Ліндфорс його більше не відвідував особисто. Його прізвище так само не фігурувало у подальших проектах дійсних членів товариства до моменту закриття Відділу 1876 р. у зв'язку з Емським указом.

Відділ був закритий 7 липня 1876 р. Зберігання його майна доручили В. Б. Антоновичу. Музичні інструменти були передані у власність Київського Відділення Імператорського Музичного Товариства, музей – до Церковно-Археографічного музею при Київській духовній академії, залишки бібліотеки (значна кількість вчених праць була загублена) – до бібліотеки Комерційного інституту. Багато діячів Відділу мусили залишити Київ.

Висновки. У рамках громадсько-просвітницького напрямку діяльності О. Ф. Ліндфорса найбільш помітну роль у його житті відіграла приналежність до Південно-Західного відділу Імператорського Російського географічного товариства у м. Києві.

Головна причина приєднання О. Ф. Ліндфорса до діяльності Відділа повинна базуватися на зацікавленні роботою організації його сестрами, а також близькими знайомими, зокрема О. О. Русовим. Другорядною причиною ми можемо визначити саму діяльнісну натуру О. Ф. Ліндфорса та його бажання працювати на користь суспільства.

Нами було виявлено, що вперше прізвище О. Ф. Ліндфорса згадали на засіданнях Відділу 23 вересня 1873 р., коли він та його сестри передали до краєзнавчого музею м. Києва кілька експонатів. О. Ф. Ліндфорс навряд чи приймав участь у згаданому засіданні особисто. Ми визначаємо, що перший раз

він відвідав засідання Відділу тільки 18 листопада 1873 р., коли його обрали у почесні члени. Причиною відвідин О. Ф. Ліндфорсом даного засідання скоріш за все став факт передачі до краєзнавчого музею нових надходжень від його сестер Марії та Софії. Того ж числа О. Ф. Ліндфорс надав згоду увійти до наглядового комітету щодо проведення одноденного статистичного перепису мешканців м. Києва, що його було назначено на 2 березня 1874 р. До цього комітету входили також вже такі відомі особистості як: В. Б. Антонович, Ф. К. Вовк, М. П. Драгоманов, К. М. Жук, М. О. Константинович, О. О. Русов, М. В. Лисенко, М. П. Старицький, П. П. Чубинський та інші.

Перепис мешканців Києва 1874 р. у свій час задіяв чимало нововведень статистичної роботи і знайшов позитивне відображення у відгуках сучасників. Як ми з'ясували, О. Ф. Ліндфорс приймав активну діяльність не тільки під час проведення перепису, але і під час розробки його плану. У період підготовки та самого проведення перепису, О. Ф. Ліндфорс як член наглядового комітету відповідав разом з Г. Г. Цвітковським за Куренівський квартал м. Києва. Він консультував всіх зацікавлених у переписі осіб щоденно з 10:00 до 12:00 (окрім неділі) на Фундуклеївській вулиці у будинку Марковських, де скоріше за все і мешкав. Будинок належав Леонтію, Івану та Платону Марковським – це майже вся інформація, якою ми володіємо достовірно. З високою долею ймовірності, мова йде про збережений донині будинок №23 по вул. Богдана Хмельницького (колишній Фундуклеївській), адже, як відомо, саме в ньому дві сестри О. Ф. Ліндфорса утримували протягом 1871–1874 рр. елементарну школу для дітей молодшого віку. Таким чином, нам вдалося встановити додатково місце його проживання в Києві.

Список використаних джерел та літератури

1. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 1. Спр. 2663. Арк. 3–15.
2. Бурелюк А. З темного минулого: (про перепис у Києві в 1874 р.). *Пролетарська правда*. 1939. 17 січня.
3. Євсієнко М. І. Словник видатних імен Городнянщини [Електронний ресурс]. Інтернет-музей Городнянщини : сайт. URL: [http://gorodnia-museum.edukit.cn.ua/Files/downloads/Словник%20видатних%20імен\(2\).pdf](http://gorodnia-museum.edukit.cn.ua/Files/downloads/Словник%20видатних%20імен(2).pdf)

4. Записки Юго-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества. Київ, 1874. 552 с.
5. Записки Юго-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества. Київ, 1875. 647 с.
6. Киев и его предместья: Шулявка, Соломенка с Протасовым Яром, Байкова Гора и Демиевка с Саперною Слободкою по переписи 2 марта 1874 г., произведенной и разработанной Юго-Западным Отделом Императорского Русского Географического Общества. Киев, 1875. 404 с.
7. Милько В. Київський одноденний перепис населення 2 березня 1874 р.: організація, проведення, результати. *Український історичний збірник*. 2012. Вип. 15. С. 85–93.
8. Пустоход П. И. К столетию переписи населения Киева 1874 года: Заметки о ее пр-ве и некоторых итогах. *Демогр. тетр.* 1974. Вып. 9. С. 225–238.
9. Рахно О. Чернігівський губернський земський гласний О. Ф. Ліндфорс (До 120-х роковин від дня смерті). *Сіверянський літопис*. 2010. №4–5. С. 142–153.
10. Ул. Богдана Хмельницького (Кадетская, Фундуклеевская, Ленина, Театерштрассе) [Електронний ресурс]. *Ностальгія. Киев. Прогулка по старому городу*. URL: <http://oldkiev.ho.ua/hmel/hmel.html>. Дата звернення: 11.12.2020.
11. Хорунжий Ю. Перший Київський перепис : Перепис населення Києва у 1874 р. *Літературна Україна*. 1986. 23 жовтня.
12. Юцевич П. Формування життєвої позиції О. Ф. Ліндфорса під впливом внутрішньополітичної ситуації в Російській імперії XIX ст. *Сіверянський літопис*. 2020. №1. С. 179–187. DOI: 10.5281/zenodo.3732619.

References

1. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv (TsDIAK Ukrainy) – Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv (CSHAK of Ukraine). F. 128. Op. 1. Spr. 2663. Ark. 3–15.
2. Bureliuk, A. (2020). Z temnoho mynuloho: (pro perepys u Kyievi v 1874 r.) [From the dark past: (about the census in Kiev in 1874)]. *Proletarska pravda – Proletarian truth*. January 17.
3. Yevsienko, M. (2002). Slovnyk vydatnykh imen Horodnianshchyny [Dictionary of outstanding names from Horodnia region]. *Internet-museum of Horodnia reg.* Retrived from [http://gorodnia-museum.edukit.cn.ua/Files/downloads/Словник%20видатних%20імен\(2\).pdf](http://gorodnia-museum.edukit.cn.ua/Files/downloads/Словник%20видатних%20імен(2).pdf)
4. Zapysky Yuho-Zapadnoho Otdela Ymperatorskoho Russkoho Neohrafycheskoho Obshchestva [Notes of the Southwest Department of the Imperial Russian Geographical Society]. (1874). Kyiv, Russian Empire.

5. Zapysky Yuho-Zapadnoho Otdela Ymperatorskoho Russkoho Heohrafycheskoho Obshestva [Notes of the Southwest Department of the Imperial Russian Geographical Society]. (1875). Kyiv, Russian Empire.

6. Kiev i ego predmestia: Shuliavka, Solomenka s Protasovym Yarom, Baikova Gora i Demievka s Sapernoju Slobodkoju po perepisi 2 marta 1874 g., proizvedennoj i razrobotannoju Yuho-Zapadnym Otdelom Imperatorskogo Russkogo Geograficheskogo Obshestva [Kyiv and its suburbs: Shulyavka, Solomenka with Protasov Yar, Baikova Gora and Demievka with Sapernaya Slobodka according to the census on March 2, 1874, produced and developed by the South-Western Department of the Imperial Russian Geographical Society]. (1875). Kyiv, Russian Empire.

7. Mylko, V. (2012). Kyivskyi odnodennyi perepys naselennia 2 bereznia 1874 r.: orhanizatsiia, provedennia, rezultaty [Kyiv one-day census of March 2, 1874: organization, conduct, results]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk – Ukrainian historical collection*, 15, 85–93.

8. Pustokhod, P. I. (1974). K stoletiju perepisi naselenijaa Kijeva 1874 goda: Zametky o ee pr-ve y nekotorykh itogakh [To the centenary of the population census of Kyiv in 1874: Notes about more pr-same and some itorakh]. *Demogr. tetr. – Demographic notebook*, 9, 225–238.

9. Rakhno, O. (2010). Chernihivskyi hubernskyi zemskyi hlasnyi O. F. Lindfors (Do 120-kh rokovyn vid dnia smerti) [Chernihiv Provincial Vowel A. Lindfors (To the 120th Anniversary of Death)]. *Siverianskyi litopys – Siverian Chronicle*, 4–5, 142–153.

10. Ul. Bogdana Khmel'nitskogo (Kadetskaia, Fundukleevskaia, Lenina, Teatershtrasse) [Bohdan Khmel'nitsky St. (Kadetskaya, Fundukleevskaya, Lenin, Theaterstrasse)]. (n.d.). *Nostalgija. Kiev. Progulka po staromu gorodu – Nostalgia. Kiev. Walking through the old town*. Retrieved from: <http://oldkiev.ho.ua/hmel/hmel.html>.

11. Khorunzhyi, Yu. (1986). Pershyi Kyivskyi perepys : Perepys naselennia Kyieva u 1874 r. [The first Kyiv census : The census of the population of Kyiv in 1874.]. *Literaturna Ukraina – Literary Ukraine*. October 23.

12. Yutsevych, P. (2020). Formuvannia zhyttievoi pozytsii O. F. Lindforsa pid vplyvom vnutrishnopolitychnoi sytuatsii v Rosiiskii imperii XIX st. [The formation of A. Lindfors' life position under the influence of internal political situation in the Russian Empire of the 19th century]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, 179–187. DOI: 10.5281/zenodo.3732619.

Рецензент:

Кучер В.І., д.і.н., професор

Уткін О. І., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 09.10.2020 р.